I

Ніде не бувають люди такими залежними од начальства місцевого, як на селі. У місті що, в місті вік проживеш, голову районної адміністрації жодного разу не вгледиш. І тобі байдужісінько, який він із себе. Добрий чи злий, скупий або щедрий. Навіть якщо припече, коли кров з носа треба побачитись, то легше зустрітися з привидом, аніж з головою.

Бо ти для нього — хамса. Тюлька бочкова, що продається по десятку штук на копійку. Пилюка, яку він струшує з себе після чергового заходу.

Він про тебе якщо і згадає, то хіба що на свято або перед виборами. Отоді й озоветься листівкою (за твій же рахунок), в якій ти й шановний, і дорогий, і без тебе він і кроку ступити не може. Бо він тебе так любить, що й ночі не спить — тільки про твій добробут і дбає.

Одержували? Читали? Розчулювались? Складали докупи — хоч стіни обклеюй замість шпалер.

І майже в кожній — обов'язкове запрошення: заходьте на раду — розраду, ми завжди вас раді зустріти. Прийняти в обійми гарячі.

Хоч раз зайти спробували?

Ваше щастя, якщо не пробували.

Місяць, рік уб'єте — не прорветесь! Крізь залізобетонний заслон намуштрованих церберів. Так закрутять, так заморочать вам голову, що ви й білому світові не будете раді.

Тож лишається хіба що тішитись у думці, що ви із своєю бідою незалежні од голови. Що ви скніємо самі по собі, а він десь у четвертому вимірі — сам по собі.

А в селі? У селі о-го-го! У селі про тебе знають більше, ніж твоя рідна жінка. І коли ти чарку випив, і коли до молодиці моргнув. У селі ти наче рентгеном просвічений. Вдягнеш нові підштаники — і то голові донесуть. Що ти для чогось в підштаники ті нарядився, на роботу виходячи.

Все знає про всіх голова. І кожне все знає про голову. Бо інакше не проживеш. Бо кожен твій крок од ласки сільського начальства залежить. Бо ти отією ласкою-неласкою, мов павутинням, обплутаний.

Тож не дивно, що поява нового голови у селі — подія масштабу космічного.

II

Цього теж привезли як кота у мішку. Як усіх попередніх привозили. Немов з інкубатора. Спеціально спорудженого: голів колгоспів висиджувати.

Витрусили прямо на зборах: хто за? хто проти? Тих, хто "проти", і рахувати не стали. Та їх, вважайте, що й не було. Проголосуй лишень проти — потім руку кусатимеш. Оту, що здуру підняв.

Сват із райкому, щоправда, перед тим, як голосувати, представив. Солов'єм розливався. І такий, і сякий, і замалим медом не мазаний. Вчений: академію щойно скінчив. І кришталево чистий: красти не буде. Ще і в рот — жодної краплі спиртного. Оцей уже точно ваш колгосп на ноги поставить!

Люди вірили не вірили — більш приглядалися. Що воно за диво таке, що не п'є і не краде.

Що скінчив академію щойно, одразу ж не повірили. Молоде, аж зелене, та ще й нежонате. (Це — жіночки, у яких доні на виданні). Ще й красивий мов намальований. (Це, звісно, дівчата). Ну, що горілки до рота не бере, то ви нам казочок не розказуйте! Горілку тільки гуси не п'ють. (Це вже дядьки). Несолідний якийсь, несолідний. Он у сусідів — ото голова! Вже і в машину не влазить! (Це — парторг з агрономом). Нічого, побуде — то вилюдніє. (Це — комірник. У якого вже й півкабанчика налаштовано представникові з райкому).

Ну, проголосували, обрали, поплескали в долоні, голову нового вітаючи. Та й стали розходитись.

І розмов було, розмов — до самого ранку.

III

Ох і шпарко ж заходивсь хазяйнувати новий голова!

Спершу взявся дисципліну наводити.

У селі як. У селі ще відтоді, коли гуртове-чортове заводили та у шию до спільного турили, люди звикли працювати з-під батога. Щоранку бригадири двори обгавкували, женучи на колгоспщину-панщину. Доки намотаються, доки начухаються — півдня і збіжить. Та ще й роблять як мокре горить. Вродить не вродить — спершу державі, до пельки її ненаситної, потім — під урожай наступного року, потім — фураж для худоби, а що лишиться — те уже людям. На трудодні пустопорожні.

То й жили в основному з присадибних городів. Та хазяйства домашнього. Сіяли навіть і озимі та ярі — такі врожаї вмудрялись збирати, що куди тій Європі!

То новий голова думав-гадав та й надумався, як людей на роботу скликати.

Рано-вранці, ще й півні дрімали, сів з баяном до "бобика", міліціонера дільничного за руль посадивши, та й покотив вздовж села, на баяні наярюючи. Ще й на повний голос ним же складену пісню співаючи. Голос мав сатанюра, хоч народного артиста присвоюй.

Гей, просинайтеся, добрії люди,

Годі відлежувать сраки,

Як у колгоспі хліба не буде,

Всім нам свистітимуть раки!

Голова реве грамофоном, міліціонер щосили підспівує, ще й сигналом підігрує, фари рвуть темряву — усеньке село у двори повискакувало.

А згодом завелися і підголоски: парторг, агроном і зоотехнік. Голоси оцих трьох не дуже, але — стараються. Мертвого збудять.

І пішов поголос по всьому району: як новий голова людей на роботу скликає.

Докотилось і до першого. Що мав прізвище Пасічник. Завжди був насуплений та невдоволений, наче його день і ніч бджоли кусали.

Якось пізно ввечері вийшов з райкому (засидівся, ждучи дзвінка керівного з області), а з сусіднього закладу, де торгували пивом на розлив і на винос, вискочив один з пиворізів та до постаменту вождя революції, що перед райкомом стояв, і пристроївся.

— Ти що робиш, негіднику?

— А ти хто такий?

— Я Пасічник!

— А мені меду не треба...

Другого ж дня установу оту симпатичну зрили бульдозером. Щоб не обсцикали вождя революції. А завідувачеві райторгвідділом припаяли строгача з попередженням.

Так отой секретар, якого й тіні боялися, поцікавився:

— Піснями на роботу зганяєш?.. Ну, співай-співай, подивимося, що восени заспіваєш... Озимину пересіяв?

Вимерзла озимина до ноги в усьому районі. Надійшла строга команда: зорати і пересіяти.

Він і зорав, і пересіяв, чи не перший в районі, а отой лан, що западав у долину лісом захищений, поради старих людей послухавшись, вирішив на свій ризик і страх не чіпати.

І вродила там озимина на диво. По п'ятдесят центнерів з гектара.

На бюро райкому їхав — солов'ї в серці витьохкували.

У приймальній сиділи голови колгоспів. Нічого хорошого од виклику в райком не чекаючи.

— О! А тебе для чого покликали?

— Слухати будуть.

— Теж соловейко знайшовся: його будуть слухати! Ї...ти тебе будуть, а не слухати!

І як у воду дивилися: вліпили сувору догану.

— За віщо? — ошелешено мекнув.

— За те, що не виконав директиви райкому,— пояснили йому популярно.— Яка команда була? Зорати і пересіяти... Кожен як стане директиви порушувати, знаєш куди докотитися можна?

Вийшов з райкому з першою на носі зарубкою.

IV

Друга зарубка появилася пізніше. Коли почали збирати врожай. Гаряча пора, кожна година в рахунок, кожну зернину намагався вивезти з поля, а люди, вже звиклі до концерту щоденного, знову взялись за старе: спершу своє попорають, а тоді вже на колгоспне біжать.

Та ще й самогонка, будь вона проклята! То один попідтинню валяється, то другий, а вранці вийде до трактора чи до комбайна, то й трактор-комбайн кривуляють, як п'яні. Один селом як проїхався — паркани як корова язиком злизала.

І на всі лайки-нагінки відповідь одна й та ж:

— А за що надривать собі жили? За оті грами нещасні?

Обіцяв дати по кілограмові на трудодень — не вірили.

Та й як було в те повірити, коли обіцянками-цяцянками їх весь вік годували!

"Видам аванс! — вирішив згарячу.— По півкіла на трудодень!"

О, люди тут веселіше заворушились-забігали. Кожен з мішком один поперед одного. І на роботу стали справніше виходити. І пить стали менше. Навіть віялки загули на току веселіше. Не кажучи вже про трактори та комбайни.

Не встиг і порадуватись — прикотив прокурор:

— Хто дозволив святу заповідь порушувати?.. Будем судити!

— Ну й судіть!.. А люди голодні робити не хочуть. Скотина й та негодована стане.

Прокуророві все те — мимо вуха. У прокурора один закон: карати й не милувати.

Поїхав злий, наче шершень. Що, по-перше, таки й справді державним злочином пахло (хліб роздав, не виконавши першу заповідь!), а по-друге, не пообідав. Бо інші голови як? Інші голови, як тільки прокурор появиться,— морг кому слід. І не встигнуть поговорити, як голова гостя дорогого замалим не попідручки бере: закусити, чим колгоспний бозя послав.

А цей? Навіть не поцікавився, обідав прокурор чи не обідав. Люди, бач, у нього голодні... А прокурор хто — не людина?

І машина порожня як скажена підскакувала. Злості йому додавала.

"Розсобачились!.. Карати й не милувати!.."

Цього разу поїхав на виклик терміновий в райком — солов'ї в душі не витьохкували.

Ну й молотили — ледь не виключили з партії.

— Та ти хоч розумієш, на що замахнувся? — суворо допитувались.

Зрозумів. Одержавши строгача з попередженням.

Ще одна зарубка на носі.

Протягом кількох років назбирав тих зарубок — місця живого не вистачало б. Коли б мав носа кирпатого.

То за те, що здумав корів поміняти. Що давали молока менше, ніж кози. Спродав цих, що тільки харчі переводили, сентименталок завів: дійки до землі одвисають, по відру молока за кожним надоєм дають. Порахували корів у районі: ґвалт! каравул! Зменшив удвічі поголів'я худоби! Проти запланованого, в усіх звітах записаного. Про те, що молока став більше давати, і слухать не стали.

Догану!

З людьми порадившись, скоротив площу озимих, сортовими травами засіяв, зібрав, змолотив, наміняв стільки пшениці, що вистачило з головою і державі, й собі,— знову в усі дзвони ударили: весь район підвів, потягнув звітну цифру донизу.

Догана!

Змотався до Києва, домовився з овочевою базою, сортовими помідорами засадив десять гектарів — не дали і врожай зібрати.

Виставили заслін міліцейський, машини київські назад завернули — погнили помідори!

І знову ж — догана!

Єдине втішало: з кожним роком отих зарубок на носі ставало все менше й менше.

Розумнішав. Пізнавав велику ту істину, що без вказівки начальства — жодного кроку.

V

А він-таки й справді приїхав до села нежонатий.

Хоч не можна сказати, що в нього дівчат не було.

Були фотомоделі, були, як же без цього! Одна із них навіть труїтися пробувала: півкухля валер'янки хильнула. За всі студентські роки одіспалася.

Жодній не вдалося його присушити.

А на п'ятому курсі заварилось таке, що хоч святих з академії тої винось. Прямо як за Шекспіром. "Ромео й Джульєтта".

Йому вже пішов двадцять п'ятий, а їй ледь сповнилось двадцять. Він — холостяк переконаний, вона — вже заміжня.

Вискочила зопалу за доцента, кандидата наук, та ще й на двадцять років старшого. Не з любові (яка там любов!) — з дівочого телячого захоплення.

Бог, що спускався з Олімпу наукового, до жовторотих студентиків. Лектор вогнистий, що будь-яку аудиторію заворожував. В усіх дівчат серця обмирали від одного його погляду. А він її "запримітив". Як тут нещасній голівоньці не піти обертом!

Рік був потрібний, щоб зрозуміти, що втяла дурницю. Добре, що хоч дитинки не встигли нажити: йому за дисертацією докторською було не до дітей.

Ну й щеміло серце, щеміло в молодесенької лаборанточки. Яка до того ж ще й навчалася на заочному. За коханням, за справжнім, що його не пізнала.

Адже й "бог" був невдовзі розвінчаний. Який з ночі в ніч поруч хропів, а до сніданку ходив у підштаниках.

Та ще й по годині в туалеті просиджував: усе звик робити ґрунтовно й непоквапом. І лікувався од геморою.

А тут — студент, мов царевич із казки. А тут Амур... Ну, не той, що про рід людський дбає, а той, що виконує план по зростанню поголів'я худоби. З отакенними стрілами — списами, що на смерть вражають. Бугаїв збиває з копит. То як тій жіночці утриматися?

Ледь не до катастрофи сімейної справа дійшла. Коли доцент, одірвавшись нарешті од дисертації, побачив, яке полум'я у нього під боком палає. Та й постарався після державних екзаменів того, хто хмиз підкидав, подалі спровадити. Хоч сам же рекомендував його в аспіранти.

Так і появився в селі вчорашній студент Данько, якого нещодавно ота жіночка ніжно "Дань" називала. Наче в ласкавий дзвіночок видзвонювала.

Ну, не будуть же селяни й собі його Даньком величати. Краще отак, як усіх попередніх голів: по батькові. Ригоровичем — від Григорія.

І поставили Ригоровича, як очеретину худющого, на поправку до молочниці Марфи. Що сепаратором відала. До неї всіх гостей заїжджих спроваджували.

А у Марфи — Люба. Єдина дочка, що заміжжя вже спробувала. Куценьке те заміжжя було: не встигла й оглянутись, як чоловік її й полишив молодою вдовицею. Під чаркою любив на мотоциклі гасати, от і почаркувався з вербою. В мотоцикла й колеса поод— літали.

Потужила, пожурилася Люба та й пішла на роботу. Не сапою в полі вимахувати чи дійки коровам одсмикувати, а в контору, до начальства під боки.

Жінота, на роботу рушаючи, наряджалася в що постаріше. По самісінькі очі хустки нав'язувала. Черевики розбиті взувала. А то й босяком. Люба ж у всьому новому, у модному, ще й губи підмазувала і брови наводила. Чоловікам очі зривала. Не один підкочувався, залицятися пробував. Та Люба собі ціну знала: за будь-кого не збиралася заміж.

А тут — молоденький Ригорович. Та ще й нежонатий до того ж. Та ще й не будь-хто, а голова. Цар і бог у селі.

А тут мати до нього вже як до зятька майбутнього примірятися стала. Вершками заходилась одпоювати. Ще й стежила, щоб дочка і вдома в модельних черевичках ходила... А тут ще й подружки стали жартома Любу називать головихою...

Ну, куди Любі діватися?

Та і йому: не до клубу ж на танці парубоцького чуба начісувати. Дівчат попід верби водити. Голова ж, і кури сміятимуться.

Ну, він і той...

Не до сільради, щоправда, повів, а посадив у машину та й покотив до району: розписуватись. І весілля скромне там же зіграли. Гостями тільки потрібні люди були. Сам секретар, який не скупивсь на догани, за весільного батька сидів.

Повернулася Люба з того весілля вже головихою. Всіх красунь сільських, що на Ригоровича око гострили, коритом накривши.

VI

За роки роз'ївся Ригорович — не впізнати. Пузце навіть нажив. Керівного мозоля.

Та й як було не нажити, коли майже щотижня — гості на колгоспний поріг. Непрохані й прохані. Більше прохані. Яким попокланяйся, доки завітати погодяться. Без яких ні трактorця не дістати, ні запчастин, ні труб, ані шиферу. Все по блату, все з-під поли.

Та мало того, що гостюють довсеру, ще й кожному — гостинця додому. Кабанчика з ферми, меду з колгоспної пасіки, коропців із ставка.

Зоотехнік, такий же молоденький та ще й як слід необучений, невдовзі й заяву подав. За власним бажанням. Бо не знав уже, під яку статтю кабанчиків списувати. А то й молочних бичків. Не кажучи вже про гусей та курей. Що їх лисиці тягали десятками.

— Робіть що хочете, а я в тюрму не збираюся!

— Ну й забирайся к чортовій матері! З своїми руками чистенькими. Ми грамотнішого свиснемо.

Цей уже не боявся нічого. У цього й вовки завелися. А лисиці так ті табунами ходили.

Згодом не витримала, збунтувалася Люба. Це ж легко сказати: щотижня гостей повна хата! Руки одвалювались: готувать, прибирать, подавати.

— Або я, або гості! Приведеш — на поріг не пущу!

Пробував пояснити, що не для себе — для колгоспу старається. Для народного блага. Та хіба жінці щось утовчеш? Дістав брезентини, став водити гостей на природу. На лужечок до озера — сьорбати юшку. В лісок на галявину — смакувать шашликами. На курячі пупи, на карасі у сметані, на вареники, що плавали в маслі. Під коньячок, під горілоньку. Обпивалися, об'їдалися — колодами на травичці одлежувались.

Зате його в усіх установах районних, а пізніше і в обласних стрічали як рідного. Що не попросить — з-під землі діставали. Ну й він, звісно, не з порожніми руками являвся: машина задком землю орала.

Ну, а в Києві — там народ посолідніший.

Поламався капітально комбайн перед жнивами — хоч плач, хоч кричи. Сюди-туди мотонувся: треба їхать до Києва. Добився аж до заступника міністра, той ні пообіцяв, ні відмовив: сказав, що треба подумати.

— Ти от що: заскоч до мене додому ввечері. Там потолкуємо.

Ригорович — за коньяком найдорожчим. Ригорович із шофером всю закуску, що привіз у машині, в квартиру міністерську попер.

Заммініcтра Ригоровича одразу ж на кухню повів (жінка визирнула, грюкнула дверима сердито).

— Ну, куди я оце, що ти навіз, кластиму? Бачиш, який холодильник?

Ще й дверцята відкрив, старенький "Донбас" демонструючи.

Стали пити-закушувати, чим колгоспний бозя послав. Ригорович обережно на комбайн натякає, хазяїн на холодильник мову переводить. Німецький. Імпортний. Що стоїть на базі. На нього чекає. А в нього грошей катма.

— А комбайн — це тобі не сіялка-віялка. Всі комбайни на обліку строгому... Та де вже тебе дівати: приїжджай через тиждень, щось, може, й придумаємо.

Поїхав ні з чим. Перед цим ще на базу навідався: на заморське диво помилуватись. Ціна — о-йо-йой! Але що ж мав робити, коли без комбайна, хоч одразу готуй сухарі.

І — пан чи пропав — посушивши з бригадиром голови, вигорнув гроші з колгоспної каси та й купив холодильник німецький.

Гроші ж на шифер списали. Ферми перекривати.

Отак зустрічав щедро гостей і рік, і другий, і третій Ригорович. Всі проблеми вирішуючи мимохідь. З прокурором і з тим подружився. З отим, що і чхнути не встигне, як з усіх кінців району йому "Будьте здорові!" — голови колгоспів гукають.

А потім — ледь не урвалося...

Почалась антиалкогольна кампанія. Що її Горбачов розкочегарив. Виноградники до пня повирубували, фабрики, що гнали горілку, на безалкогольні напої перекваліфіковували. Самогонщиків до в'язниць пакували. З вертольотів навіть принюхувались, що п'ють на весіллях. Начальство, яке звикло випивати й закушувати, животи попідтягувало.

Забудь про галявини. Забудь про лужечки. Серед дерев найгустіших помітять, серед очеретів найвищих вгледять.

Хоч у петлю головою Ригоровичу.

Мудрі голови й нагадали про яр серед лісу колгоспного. Що в ньому партизани під час окупації од німців ховалися. Чорт ногу зламає, в той яр пробираючись.

Дістав дачний будиночок, у найдальшому кінці яру поставив, стежку до нього проклав. "Тропу Хошіміна". У будиночку тому і стіл на двадцять персон, і лави широкі під керівні задниці, і мангали під шашличок, і казанище під юшку, і стаканчиків батареї, тарілок-мисок незліченно,— нічого для дорогих гостей не забуто.

А щоб хтось не застукав — при самій дорозі, на тополі найвищій,— пункт спостережний.

Ще зранку в той день, коли гості мали приїхати, Іван, сторож колгоспний, "по совместітєльству" на тополю ту видирався. Сидів пугачем до пізнього вечора, щоб якась мана не застукала.

Мавпою видиратись-спускатись навчився.

Та якось не встерігся — на суху гілляку обперся. Шаснув донизу — ребра потовк. Одвезли до лікарні, провалявся два місяці в гіпсі. Головний лікар на прохання Ригоровича скликав комісію, признали інвалідом другої групи, пенсію вибили (усе село тій пенсії заздрило),

зажив на повну губу "інвалідом труда". Мало що пенсія, ще й Ригорович не забуває: все, що треба, виписувати.

— Ти хоча б мордяку таку не наїдав,— якось зауважив.— Бо скостять інваліда — пожену на роботу.

— Та я ж старався, Ригоровичу...

Потроху-потроху оточив себе тими, що "старалися". Що за нього у вогонь і у воду. Актив кишеньковий. Не треба й командувати — досить бровою повести.

Давно уже звикнув, що його слово — закон.

Та й як тому слову законом не бути, коли без Ригоровича кроку не ступиш.

Город зорати — Ригоровичу кланяйся.

Пшеницю зібрати — паняй до Ригоровича.

Дровець з лісу на зиму — знову ж Ригорович.

А машину: до млина змолоти пшеницю на борошно. А дерть для свиней та для птиці. А на базар. А в лікарню...

Знову ж таки Ригорович!

Все на ньому замкнулося.

І коли землю розпаювали та акти на людей повиписували і Ригорович ті акти замість того, щоб людям роздати, у сейф заховав — ніхто і не писнув.

І коли котедж собі надумавсь споруджувати. Двоповерховий, на вісім кімнат, з літньою кухнею й гаражем під "Волгу" вже власну (нова-новісінька "Волга", їздив колгоспною, а цю беріг, хіба що у відпустку з сім'єю до моря)... Коли заробітчани— гуцули замість того, щоб колгоспний тік будувати, день і ніч будинок той зводили... Жоден рота не розтулив. Перемовлялися потай, головами хитали осудливо, а щоб уголос та ще на зборах спитати про цеглу, що її тільки на собори пускати, чи вікна дзеркальні, або черепицю червону замість сірого шиферу, та все, вважайте, за безцінь, якщо бухгалтерії вірити, то таких охочих — питати — щось не знаходилось.

Запанів, роз'ївся Ригорович — уже йому тісно і в "Волзі". І Люба не одставала од нього: щоразу сукні, спідниці розпорювала. Сідало наїла квадратно-гніздове: в двері тільки боком пролазить. Свій "актив" теж завела: забула, з якого боку і сапку тримати. Прибіжать, город увесь вилижуть, землю крізь пальці просіють. Поможуть і посадити, й зібрати.

VII

Й остання новина.

Ригорович став депутатом. Та не районної ради, а обласної. Голосів процент найвищий зібрав. Розтикавши свій актив по лічильних комісіях.

Тепер його й прокурор не укусить: дзуськи!